

Nejad Devrim, Kariye Müzesi'nde
1944 yılında yaptığı portreyi
bir otoportreye dönüştürmüştür.

Kariye'den Paris'e

HALDUN DOSTOĞLU

Nejad Devrim genç, yetenekli ve Fransızca'yı iyi konuşabilen bir öğrenci olarak Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitimine başladığında, hocası Léopold Lévy'nin dikkatini daha tanıştıkları gün çektiğine eminim. Nazi tehdidinden kaçarak Türkiye'ye gelen Paris ortamının tanınmış ressamı Lévy, sadrazam torunu Nejad dahil birkaç öğrencisiyle özel olarak ilgilenip fark ettiği yeteneklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olmuştur. Eğitiminin son seneğinde Lévy bu yetenekli öğrencisinin ufkunu iyice açmak, sanatını geçmişle ilişkilendirebilmesine ön ayak olmak için onu Kariye Müzesi'ne gönderip oradaki mozaikleri resmetmesini önerir. Henüz yirmili yaşların başında olan Nejad da, hocasının önerisi doğrultusunda günlerini Kariye'de geçirmeye, duvardaki mozaikleri tuvaline aktarmaya başlar.

Aynı yıllarda müzenin restorasyonu ile ilgili uzun süredir çalışan Prof. Thomas Whittemore, bir süre sonra genç Nejad'ı fark ederek onunla sohbet etmeye başlar; aralarında gelişen dostluğun, Nejad'ın kariyerinde de çok önemli bir yer tutacağını her ikisi de henüz farkında değildir. Dostluklarının ilerleyen zamanlarında Whittemore Nejad'a hayatta ne yapmak istediğini sorar; Nejad hiç düşünmeden yanıt verir: “Bir an evvel mutlaka Paris'e gitmek ve tutkuyla resim yapmak istiyorum”. Yaşlı arkeolog, aldığı cevap üzerine cebinden kartvizitini çıkarır ve arkasına Paris'teki dostunun adıyla adresini yazar; “Bir gün Paris'e gidersen mutlaka bu arkadaşşıma uğra, benden selam söyle. Eminim sana yardımcı olacaktır” diyerek genç ressamı uzatır.

Gertrude Stein Paris'teki evinde çalışırken arka
duvarda Picasso'nun Gertrude portresini görüyoruz.

Genç Nejad, 1946 yılının sonbaharında elinde bavulu, koltuğunun altında resim ruloları, cebindeyse Bay Whittemore kartvizitiyle Karaköy'den kalkan bir şilebe binip önce Marsilya'ya ardından Paris'e ulaşır. Savaş sonrası özgürlüğün sokaklarında hissedilmeye başlandığı bu kente vardikten kısa bir süre sonra, cebinden T.W kartvizitini çıkarıp Rue de Fleurs 27 adresinde Gertrude Stein ile Alice Toklas'ın birlikte yaşadığı eve gider. Gertrude Stein'in tüm yaşamı boyunca edebiyat ve sanat dünyasından avangard sanatçılarla dostlukları olmuştur. Dönemin Picasso, Hemingway, Ezra Pound, Henri Matisse ve Francis Picabia gibi alanlarında kült olmuş isimleri, eserlerini tamamladıktan sonra ilk Gertrude Stein'a giderek ona danışır, görüşlerini alırlar. Gertrude ve arkadaşı Alice, genç Nejad'ı çok sever ve ona yardımcı olmaya çalışırlar.

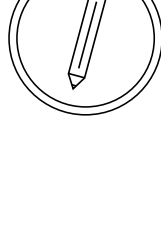
Paris'te Gece Yarısı (2011) filminden bir sahne:
Filmin genç kahramanı Gertrude Stein'in evini ziyaret ettiğinde
duvarlardaki Picasso resimleri dikkatten kaçmıyor.

Gertrude Stein'in evini ise, Woody Allen'in “Paris'te Gece Yarısı (Midnight in Paris)” filminden çok iyi hatırlarız. Filmin kahramanı ile birlikte akşamları eve Picasso, Dali, Hemingway gibi sanatçılar girip çıkar ve eserleriyle ilgili Gertrude'dan fikir alırlar. Bu filmdeki kahramanın ise, aslında Nejad'dan pek de bir farkı yoktur. Stein, Nejad'ı bir akşam galerici dostu Bay Allard ile tanıştırır ve Nejad'ın resimlerini beğenen Allard, ona bir sergi teklifinde bulunur. Böylece Nejad'ın Paris'e adım attıktan 4 ay sonra 14 Mart 1947 tarihinde Galerie Allard'da açtığı sergide elliye yakın eseri yer almıştır. Kariye Müzesi'nin mozaiklerinden esinlenerek yaptığı resimlerinin yanı sıra, Türk resminin ilk soyut örnekleri de burada sergilenir.

İşte Nejad'ın İstanbul Kariye Müzesi'nde başlayan kariyerinin Paris'te Gertrude Stein dostluğuyla şekillenmesi ve Türk resminin ilk soyut örneklerini ortaya çıkarmasının ardında, böyle bir hikaye yatmaktadır.

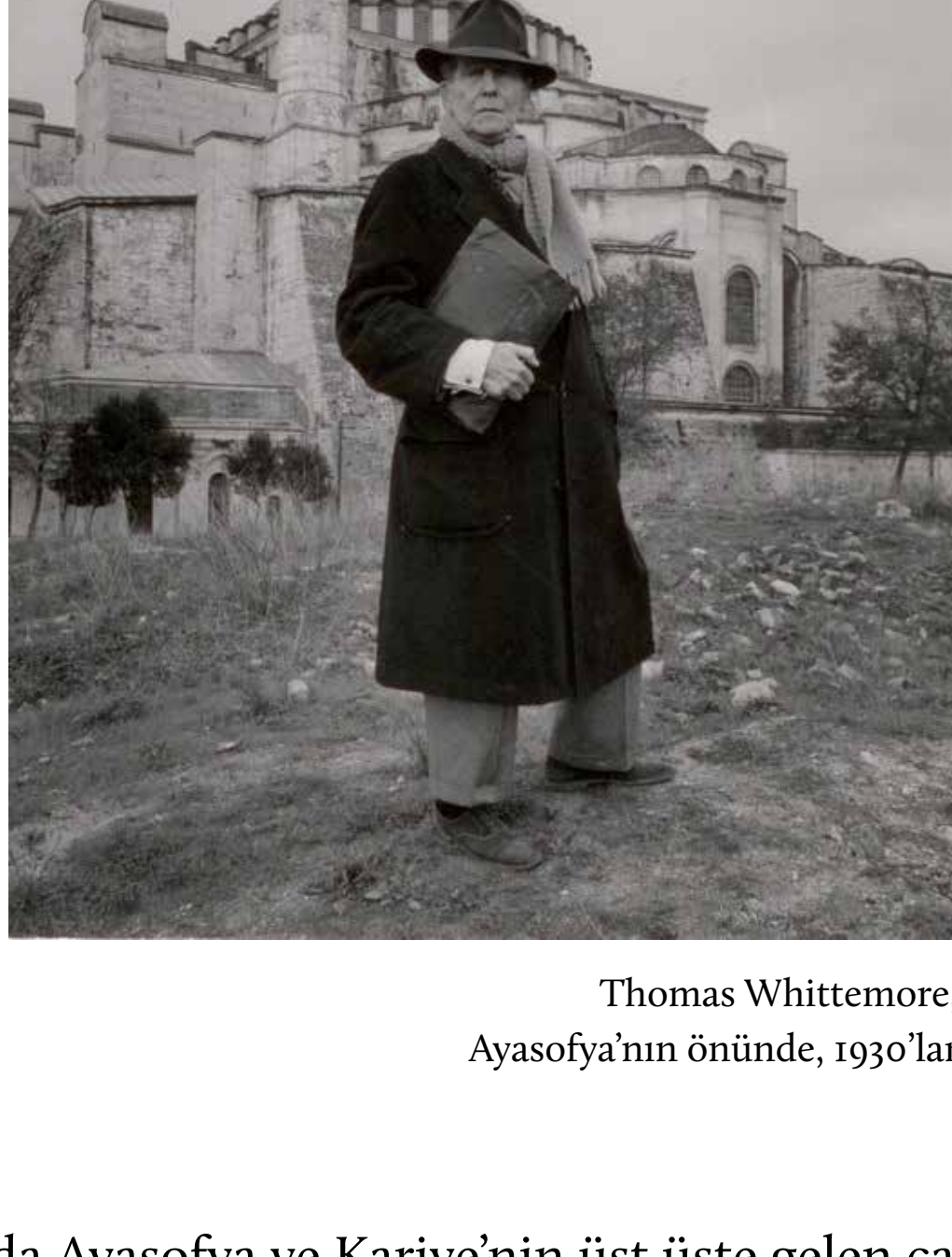

1947 Nisan ayında Paris Allard Galerisi'nde açılan bu sergi,
aynı zamanda ilk Türk soyut resminin ne zaman ve kimin
tarafından yapıldığının da bir belgesi gibidir. 24 yaşındaki
Nejad'ın (soldan üçüncü) kendine güvenli duruşu ise, genç yaşta
Paris sanat ortamına girmiş olmanın gururunu yansıtmaktadır.

Ayasofya ve Kariye'nin Şansı: Thomas Whittemore

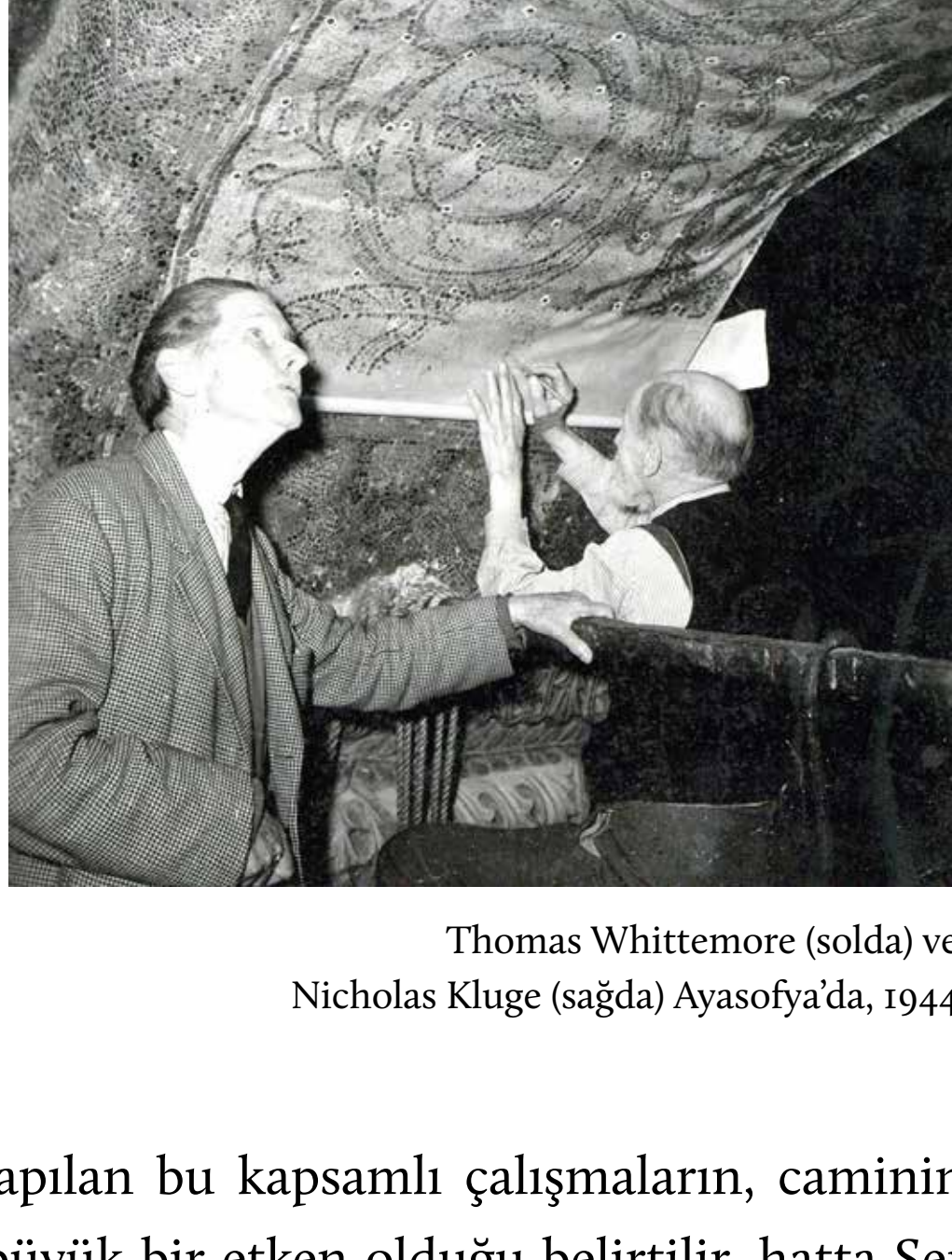
Gizem Gedik

Thomas Whittemore, Ayasofya'nın önünde, 1930'lar

Yakın zamanda Ayasofya ve Kariye'nin üst üste gelen cami statüsüne çevrilme haberleri, bu yapıların taşıdığı ortak kültür mirasının gelecekte nasıl etkileneceğine dair ciddi tartışmalara yol açtı. Alınan kararlar büyük tepki çekerken sanat eserlerinin nasıl korunabileceği sorgusu da büyük bir hassasiyetle gündeme getirildi. Bu yapıların tarihi dokuları, iç süslemelerinin zenginliği, çevresel özellikleri ve temsil ettikleri kültürel bütünlük düşünüldüğünde en doğru şekilde korunmayı hak ettikleri aşikar. İşte onlara hak ettikleri bu değeri vererek zamanında müze olarak açılmalarında katkısı olan, mozaiklerini ve fresklerini yeniden ortaya çıkaran, Atatürk'le yaptığı değerlendirmeler sonucunda dünyanın her yerinden gelen ziyaretçiler tarafından keşfedilmesini sağlayan kişiler arasında, genç Nejad'a (Devrim) yardım eli uzatan Thomas Whittemore'un ta kendisi yer alıyor.

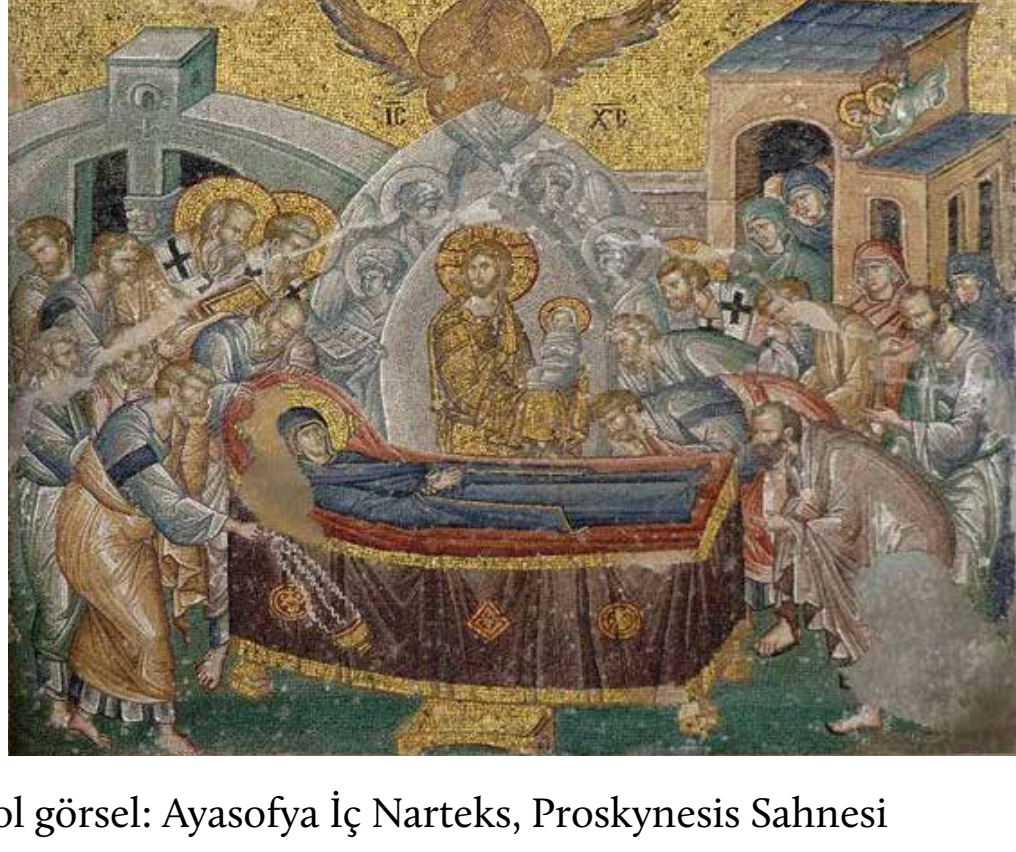
Whittemore, 8 Haziran 1950 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde vefat ettiğinde, Ayasofya ve Kariye'de yaptığı araştırmalar ve ortaya çıkardığı mozaiklerle ünlenmişti. 1871 yılında Cambridge'de dünyaya gelen Whittemore, edebiyat okuduktan sonra Harvard Üniversitesi'ne bağlı Fogg Art Museum'da Bizans çalışmaları yapmış, New York ve Columbia üniversitelerinde bir müddet Bizans ve Kopt sanatları dersleri vermiştir. Whittemore, Amerikan Bizans Enstitüsü'nü 1930'da Boston'da kurmuş ve bu enstitü İstanbul'daki Bizans anıtlarının restorasyonu ve korunması için gereken mali sorumluluğu üstlenerek konservasyonlar için kaynak toplamıştır. Bizans Enstitüsü'nün koruma çalışmalarına başladığı ilk anıt ise Ayasofya olmuştur. Hatta birçok kaynakta, Bizans Enstitüsü'nün -ve dolayısıyla Whittemore'un- en büyük başarılarından birinin, Atatürk'ü Ayasofya Bazilikası içerisindeki mozaiklerin ortaya çıkarılması sorumluluğunu kendilerine teslim etme konusunda ikna etmesi olduğu da geçer. Whittemore, Ayasofya'daki çalışmaları ve tarihi yapıda bulunan Bizans mozaiklerini kopyalama uygulaması hakkında şöyle yazar: “Bütün planlarım Türkiye'ye geri dönmek üzerine kurulu (...) Bildiğiniz gibi, İstanbul'da kubbeli Ayasofya Bazilikası'nda bulunan bin yıllık, son derece dikkate değer mozaik resimler, şu anda bizim himayemize teslim edilmiş durumda. 'Bizans' diye adlandırdığımız süslemenin tüm biçimleri gibi bu resimler de yapının zorunlu bir organik parçası. Yağlıboya resim ya da müzelerdeki objelerden farklı olarak güvenli yerlere nakledilmeleri mümkün değil (...) Bu hazineye hem Hristiyanlar, hem Müslümanlar ilgi duyuyor. Bu resimlerin geleceğini güvence altına almak için yapabileceğimiz tek şey var. Bu da onları renkli olarak kopya edip kopyalarını Amerika'ya götürmek (...) Bir takım resimlerin benzersiz kopyaları Amerika'ya ulaştı ve artık müzelerimizi süslüyor. Ama hala kopya edilmesi gereken birçok resim var.”¹

Thomas Whittemore (solda) ve Nicholas Kluge (sağda) Ayasofya'da, 1944

Ayasofya'da yapılan bu kapsamlı çalışmaların, caminin müze statüsüne geçmesi için de büyük bir etken olduğu belirtilir, hatta Semavi Eyice bu kararı şöyle anlatır: “1934 yılında çok önemli bir karar verilerek Ayasofya'nın bir müze haline getirilmesi uygun görülür. O zaman Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) Abidin Özmen'in ifadesine göre, bir akşam Atatürk'ün sofrasında ilk defa bu fikir ortaya atılmış, ertesi gün Başbakan İsmet İnönü'ye bu konuşmayı bildirmiş ve Ayasofya'nın 'Evkafca tahliye edilerek müze olarak kullanılmak üzere Maarif Bakanlığı'na devrini teklif eden Başbakanlığa hitaben yazılan ve bu işte ilk yazılı vesika olan' müzekkeresini de takdim etmiştir.”² Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin arkasında, bu çalışmalarla ortaya çıkan Hristiyanlık temalı mozaiklerin, yapının sanatsal ve tarihsel değerinin korunarak sergilenmesi fikri olmuştur. Bunda da Whittemore'un etkisinin büyük olduğu aşikardır.

Peki ya Kariye? Bizans Konstantinopolis'inin en önemli dini yapılarından biri olan, eski adıyla Khora Manastırı, özellikle mozaik-fresk süslemeleriyle ünlüdür. 1950'lerde Amerika Bizans Enstitüsü'nün gerçekleştirdiği arkeolojik araştırmalar ve yapının dikkatli doku incelemeleriyle birlikte, yapının görkemi yeniden ortaya çıkar. 1947 yılında çalışmalar, Whittemore'un konservasyon için izin almasıyla başlar. Ancak bu izinler için yapının inşaatında çalışan işçilerin Türk vatandaşı olmaları gereklidir; bunlar çatı onarımı, mermer işi, tuğla örme gibi işleri yaparlar. İşin başında konu mozaiklerin tozunun temizlenmesi, tehlikeli bir biçimde oynak yerlerin güvenli hale getirilmesi ve en ciddi çatlakların doldurulması gibi restorasyon çalışmalarıyken, yapısal çatlaklar, çürümüş ve gevşemiş sıvalar gibi konularla birlikte yapının durumunun ciddiyeti belirginleşir. Böylece Bizans Enstitüsü Kariye'nin sağlamlaştırılması için ek mali kaynaklar bulmak zorunda kalır. Konservasyonda yüksek standartların kullanıldığı Kariye'nin mozaiklerini, fresklerini sağlamlaştırmak ve temizlemek on yıl sürer ve yine Whittemore'un çalışmaları sayesinde, Kariye de bir müze olarak kültür-sanat dünyasına armağan edilir.

Sol görsel: Ayasofya İç Narteks, Proskynesis Sahnesi (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi Arşivi'nden)
Sağ görsel: Kariye, Narteks, Mozaik Sahneler, Meryem'in Ölümü

Whittemore, Ayasofya ve Kariye'nin konservasyonları sırasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın görevlisi olarak halkla ilişkiler, tanıtım, sergi ve yayınlarla ilgilenmiş, konservasyonların sürekliliği için kaynak toplamıştır. Whittemore'un bu dönemde İstanbul'a aralarında Henri Matisse, VIII. Edward, Bayan Wallis Simpson, John D. Rockefeller gibi konukları da davet ederek Ayasofya ve Kariye'yi gezdirdiği bilinir. Kişisel bağlantıları, Whittemore'un İstanbul'daki konservasyonları sürdürebilmesi için gereken fonları bulmasında çok yardımcı olur. İstanbul'daki çeşitli anıtlar üzerinde çalışmak, Ayasofya ve Kariye'nin mozaikleri ve freskleriyle birlikte 30 yıl alır. Konservatörlerin not defterleri, Ayasofya'daki mozaiklerin konservasyonu sırasında belirlenen profesyonel standartların Kariye mozaikleri üzerinde çalışırken de devam ettiğini gösterir. Bu ayrıntılı not tutma geleneğinin ise, 1950'de Whittemore'un ölümünden hemen sonra gerçekleşen yönetim değişikliğiyle sona erdiği biliniyor.

Görünen o ki, Amerika Bizans Enstitüsü'nün itici gücü olan Whittemore, temasları, ikna gücü, çalışkanlığı, tutkusu ve vizyonuyla hem bu yapıların korunmasını sağlamış, hem de içlerindeki zenginliği yeniden ortaya çıkararak Atatürk'ün bu yapıları müze olarak açmasına ön ayak olmuş. İşte bugün müze statüsünden çıkarılmalarına üzülerken tepki gösterdiğimiz Kariye ve Ayasofya'nın arkasında da, onlara böyle sahip çıkanların, değerini bilenlerin hikayeleri yatıyor.

Thomas Whittemore ile Atatürk görüşüyor, 8 Temmuz 1932, Marmara Köşkü
Fotoğraf: Cemal Işıksel

* 13 Nisan-1 Temmuz 2007 tarihleri arasında Pera Müzesi'nde gerçekleşen “Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik, Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a” sergisi, yüzyıllar boyunca üretilmiş tasvirleri aracılığıyla Kariye'nin tarihini keşfederken, 14. ve 20. Yüzyıllarda onun restorasyon ve korumasından sorumlu olmuş Metokhites ve Whittemore'a bir saygı gösterisi niteliğini taşıyordu. Bunun yanı sıra sergi, 1940'lar ve 1950'lerde Kariye'nin mimarisiyle olağanüstü mozaik ve fresk çevrimlerini korumaya yardımcı olanların çalışmalarını da onurlandırmayı amaçlıyordu. Theodoros Metokhites'in elyazması, Kariye'de yapılan kazılarda meydana çıkarılan arkeolojik eserler ve Thomas Whittemore ile Amerika Bizans Enstitüsü'nün Kariye'nin eşsiz mozaik ve fresklerini onarım sürecini anlatan çok sayıda arşiv belgesi ve fotoğraf ilk kez bu sergi kapsamında sunuldu. (<https://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Kariye/62>)

Kaynak:

Kariye: Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a, Hazırlayanlar: H. A Klein, R.G. Ousterhout, B. Pita, Yayın: PERA Müzesi, 2. Baskı, Kasım 2010

[1] Whittemore'dan Mr. ve Mrs. Bliss'e tarihsiz mektup. DO BPFA, Kutu: Thomas Whittemore, Dosya: Whittemore, Thomas, Biography (*Kariye: Bir Anıt, İki Anıtsal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittemore'a*, Pera Müzesi Sergi Kitabı)

[2] *Cumhuriyet*, No. 14 s. 18, Ankara, 1 Şubat 1935

Fotoğraflar:
Ani Çelik Arevyan,
Kariye, İstanbul, 2020

